

Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2016/07/orban-zsolt-az-első-világhaboru-a-romaniai-tortenelemtankonyvekben-07-01-12/>

Orbán Zsolt

Az első világháború a romániai történelemtankönyvekben¹

Bevezetés

A társadalomtudományok tantárgycsalád tankönyvei között is kitüntetett helyet foglalnak el a történelemtankönyvek. A történelemoktatás alappilléreit jelentő tankönyvek egyik legfontosabb feladata – többé vagy kevésbé bevallottan – a nemzeti múlt, a hagyományok és a kulturális javak közvetítése a nemzeti identitás megőrzése, erősítése céljából. Az azonosságtudatot az intézményes nevelést irányító és meghatározó állami elit vagy a hatalmat uraló többségi közösség saját(os) szándékai és elképzelései szerint alakít(hat)ja, így a történelemtankönyv e közösség meggyőződésének tükörképe, a jelen legitimációs eszköze, megbékélésre vagy gyűlölet szítására alkalmas „fegyvere” lehet.

Romániában a történelem oktatása hagyományosan jelentős szerepet tölt be. Még az elsődlegesen reáltudományok oktatását előtérbe helyező utolsó kommunista évtizedekben is a nemzeti múlt heroizálása, a munkásmozgalom évezredes múltjának bemutatása, valamint a Nicolae Ceaușescu államelnököt megelőző nagy vezérek portréinak megismerése az oktatás kiemelt feladatai közé tartozott. A rendszerváltást követő mintegy tíz évben a változások csigalassúsággal történtek. Előbb teljesen kikerült a könyvekből a kommunizmus története, lassan elfakult a több oldalon keresztül bemutatott nemzeti hősök képe, a „balos” fogalomhasználat is kezdett az európai elvárásokhoz igazodni. Az első érdemi változást hozó lépést Andrei Marga tanügyminisztersége (1997–2000 között) jelentette, ugyanis 1999-től új kerettanterv, új programok és új, alternatív tankönyvek jelentek meg. A legnagyobb port egy kolozsvári szerzők által írt tankönyv verte fel.²

Számos újságcikk, tanulmány és tévéműsor bírálta vagy üdvözölte az új tankönyvet, ugyanis a heroizáló, mítoszteremtő, hazafiasságra nevelő történelemszemlélet helyett ebben a kontroverzív szemléletmódra építő, az európaiságot is figyelembe vevő szemlélet jelent meg. Az egyetlen, minisztériumi logóval ellátott tankönyvet felváltották az alternatív könyvek, amelyek rendeléséről diákok, tanárok és iskolák dönthettek, ezzel óriási vereséget mérve a monolitikus történelemszemlélet híveire. Ezzel egy időben megváltozott a történelemtanítás struktúrája is: addig az általános iskola 7–8., valamint a középiskola 11–12. osztályában kellett tanítani *A románok történelmét* – ez volt a tantárgy hivatalos megnevezése, már a címben is jelezve, hogy etnocentrikus szemszögből tárgyalta a nemzeti múltat –, ezután a román történelem oktatása mindkét tagozaton a végzős évfolyam diákjaira korlátozódott. A másik 3–3 évben pedig egyetemes történelmet tanultak a diákok, amelynek törzsanyagába csak helyenként került bele néhány, a román történéseket tárgyaló téma vagy lecke.

Ugyancsak 1999-ben volt még egy áttörés: a romániai kisebbségek attól az évtől kezdve 6–7. osztályban taníthatták saját történelmüket.³ Hasonló lépés a középiskolai oktatásban nem történt.

Orbán Zsolt: Az első világháború a romániai történelemtankönyvekben

Figyelembe véve az Európai Unió elvárásait, főként az Európai Bizottság történelemoktatásra vonatkozó 2001/15-ös ajánlását,⁴ 2004-ben tanügyminiszteri rendelettel a történelemoktatás új tanterve lépett életbe Romániában. A fő cél az volt, hogy a középiskolák szintjén korszerűsítsék a történelem tanítását és a tartalmakat, a célokat és módszereket összhangba hozzák az európai elvárásokkal. A programokat 2009-ben módosították, 2013-ban pedig minden tantárgyból egy munkacsoportot állított fel a minisztérium, azzal a céllal, hogy új, moduláris tantervek készüljenek a legtöbb diszciplína számára.

A történelem tanítására szánt óraszám folyamatos csökkenése következtében jelenleg a legtöbb általános iskolás diák heti egy órában tanulja a tantárgyat, ez alól kivételt képez *A románok történelme* a 8. osztály számára, erre heti két órát szán a kerettanterv.

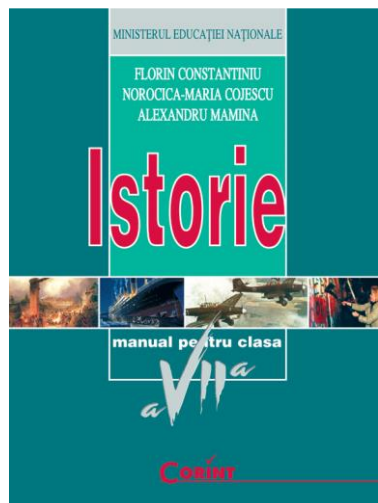
A középiskolás diákok döntő többsége is heti egy órában tanul történelmet mind a négy évfolyamon. Heti két-három óra csak az elméleti líceumok humán tagozatán, filológiai vagy társadalomtudományi szakos osztályokban van.

1. Az első világháború a Romániában használatos tankönyvekben

A romániai magyar diák öt különböző tanév során hat alkalommal találkozhat az első világháborúval. Általános iskolában 7. osztályban két ízben, egyetemes történelemből és *A romániai magyar nemzeti kisebbség történelme és hagyományai* tantárgyból, 8. osztályban pedig a románok történelme tanulmányozása során. A középiskolai évek alatt három alkalommal is sor kerül az első világháború tanítására: a 10. és a 11. osztályban egyetemes történelemből, majd 12. osztályban is⁵. Az említett alkalmakhoz használt tankönyvek elemzését végeztük el, megjegyezve azt, hogy *A romániai magyar nemzeti kisebbség történelme és hagyományai* tankönyvet leszámítva, az összes többi román szerzők tollából származik, a magyar diákok pedig fordításban kapják kézhez ezeket.

2. Az első világháború kontextusa

2.1.

Az elsőként vizsgált tankönyv a 7. osztály számára készült⁶. A tankönyv a XIX. század elejétől követi végig a világtörténelmet, egészen a harmadik évezred küszöbének történéseiig. A könyv tíz fejezetéből egyet az első világháborúnak szentel, összesen 12 oldalt a 120-ból, ezzel – habár óriási túlsúlyban van az Európa-központú történelem –terjedelme, a többi témát is figyelembe véve, arányosnak mondható.

Az Osztrák–Magyar Monarchiát egy külön lecke is tárgyalja az *Állam és nemzet a XIX. század második felében* című fejezeten belül, *Ausztria–Magyarország, soknemzetiségű állam* címmel. A lecke címe már jelzi, hogy ellensúlyozni kívánja a megelőzőt (*Nemzetek és nemzeti államok*), sőt egy mondattal már fel is vezeti a témát: „Közép-, Dél- és Kelet-Európában a nemzeti államok kialakulásának folyamatát a soknemzetiségű birodalmak (Habsburg, orosz, török) akadályozták. Ezek a nagyhatalmak több népet uraltak (olasz, cseh, magyar, horvát, lengyel, román, bolgár stb.)”⁷

Az egyoldalas lecke, miután objektíven bemutatja a Monarchia létrejöttét és felépítését, körülbelül fél oldalon Magyarország nemzetiségi politikáját boncolgatja. A nyitómondat a

Orbán Zsolt: Az első világháború a romániai történelemtankönyvekben

következő: „Magyarország elnyerte középkori határainak elismerését, bekebelezte Erdélyt, Szlovákiát (kiemelések tőlem – O. Zs.) és Horvátországot, ez utóbbi lévén az egyedüli, amely továbbra is autonómiát élvezett.”⁸ Természetesen egyetlen magyar szerző vagy a tudományosságra adó történész sem nevezné negatív konnotációjú fogalommal bekebelezésnek Erdély 1867-es visszacsatolását Magyarországhoz. Ugyanígy helytelen használni a Szlovákia kifejezést is; ha a román szerzők nem ismerik a Felvidék vagy Felső-Magyarország⁹ történelmi elnevezéseket, akkor sokkal szerencsésebb lett volna a „mai Szlovákia” használata.

A leckét lezáró gondolat így hangzik: „A dualista rendszer elégedetlenné tette az elnyomott nemzeteket, ezért a XX. század elején ismét a föderalizmus eszméjét hangoztatták. Aurel C. Popovici azt javasolta, hogy a birodalmat az etnikai homogenitás alapján álló nemzetállamok föderációjává alakítsák át.”¹⁰ Olyan jellegű a mondat, mintha az első világháborút mint szükségszerű megoldást mutatná be az „elnyomott nemzetek” problémáinak orvoslására.

Az első világháború című fejezet négy leckéből áll: 1. A gyarmati imperializmus, 2. Európa mint katonai-politikai szövetség, 3. A háború lefolyása, 4. A világ háború utáni megszervezése; ezeket esettanulmányok, összefoglaló lecke és felmérő lap egészíti ki. A tulajdonképpeni törzsszöveg a tizenkét oldalból ötöt tesz ki, négy oldalban esettanulmányokkal találkozhatunk, egy-egy oldalt kapott a mindennapi élet bemutatása és a felmérőlap, és szintén egy oldalon térkép és illusztrációk kaptak helyet.

Az *Európa mint katonai-politikai szövetség* című leckében a két tömb létrejöttét tényszerűen mutatják be a szerzők, viszont Románia esetében már értékelés is megjelenik: az 1883-as, központi hatalmakkal kötött „... szövetség pillanatnyilag megfelelt a román érdekeknek, kiemelte az országot abból a politikai elszigeteltségből, amelybe 1878 után került, ugyanakkor megakadályozta, hogy Oroszország és Ausztria–Magyarország olyan egyezményt kössön, amely az országot hátrányosan érintette volna.”¹¹ A szemközti oldalon található *A Balkán-félsziget* című esettanulmány, miután röviden ismerteti a két Balkán-háborút, Románia szerepét hosszabban tárgyalja, és mintegy folytatja az előbb idézett gondolatot: „Románia részvétele a második Balkán-háborúban határozott megnyilvánulás volt Bécs politikájával szemben, ugyanakkor a központi hatalmaktól való eltávolodást is jelentette.”¹² Ezek a mondatok előkészítik Románia hadba lépésének tárgyalását, amelyet a háborút bemutató leckénél így summáznak a szerzők: „1916. augusztus 28-án Románia az antant oldalán belépett a háborúba az osztrák–magyar uralom alatt élő románok felszabadítására és az állam területének kiegészítésére.”¹³ A későbbiekben, mintegy ennek alátámasztásaképpen is, az 1917-es esztendő eseményeinek bemutatásánál megjelenik egy mondat: „Ausztria–Magyarországon fokozódott az elnyomott népek nemzeti mozgalma.”¹⁴ Ez kimondatlanul is egy igazságos háborút vívó ország szerepébe helyezi Romániát az „elnyomó” Monarchiával szemben.

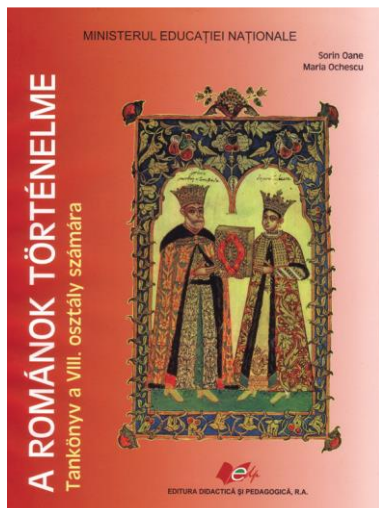
A világ háború utáni megszervezése című lecke bemutatja az eltérő hatalmi érdekeket, a békeszerződések legfontosabb céljait és pontjait, és ugyan nem értékeli a háborút lezáró békeszerződést, de tisztázza, hogy a népek önrendelkezési joga érvényesült: „Ausztria–Magyarország szétesésével Európa közepén államok jöttek létre etnikai szempontok szerint (Ausztria, Magyarország, Csehszlovákia). Románia Besszarábia, Bukovina és Erdély egyesítésével egységes állammá alakult.”¹⁵

A hátszágok életével egy külön oldal foglalkozik. *A mindennapi élet az első világháború éveiben* címet viselő összefoglaló lecke levélrészleteket idéz a hadszíntéren átélt szörnyűségekről és gondokról, majd a hadszíntér mögötti élet bemutatásánál egy forrást használ fel a nők által végzett munka szerepének illusztrálására, valamint szintén forrást

Orbán Zsolt: Az első világháború a romániai történelemtankönyvekben

használ fel annak érzékeltetésére, hogy egyesek a szenvedésből hasznot is húztak. A felmérő lap is elsősorban a hátrszággal foglalkozik. Néhány nem jól kivethető illusztráció (propaganda-fénykép, gúnyrajz, gyermekek és nők fotói) kapcsán a kérdések többsége a mindennapokat célozza meg: az emberek állásfoglalása a hősök mellett és az úgazdagokkal szemben, a gyerekek iskolai tananyaga, városuk helyzete, a női munka szükségessége, a lakosság gondjai és hangulata stb.

2.2.

A másodikként elemzett tankönyv a 8. osztályos diákok számára készült. Már a címe, *A románok történelme*¹⁶ jelzi, hogy „etnikai szemüvegen” keresztül mutatják be a szerzők saját népük múltját. A 172 oldalas kötet 12 fejezetből áll, ebből elemzésünk tárgyát a IX. fejezet, *A modern román állam megalakulása* egy (ha tágabban értelmezzük a világháborút, akkor két) leckéje képezi. A tankönyv minden leckéje két oldal terjedelmű, és azonos struktúrát követ: az egyik oldalon található a törzsszöveg, amelyet a lap szélén kulcsszavak, kronológiai támpontok, életrajzok vagy jelentősebb események rövid bemutatása egészít ki, a másik oldalon *Tanulmányozd és válaszolj* címszavak alatt források, esettanulmányok, illusztrációk, térképek találhatóak, amelyek különféle feladatok, gyakorlatok anyagát képezik.

A háborúnak egy leckét szánnak a szerzők, *Háború a nemzeti egység megteremtéséért* címmel. A cím azonnal jelzi, hogy itt nem a világháborúról lesz elsősorban szó, hanem a szöveg írói a nemzeti retorika jól bejáratott hagyománya szerint a nagy háborút mint Románia nemzeti egységéért folytatott harcát domborítják ki. A háborút megelőző román külpolitikai események bemutatása és a háború tárgyalása rövid és tényszerű. Az *egységes nemzetállam megteremtése* című lecke az 1918-as év vonatkozó részeit mutatja be. „A háború befejezése kedvező alkalmat teremtett Európában a régi nemzetiségi problémák megoldására” – így indul a lecke, amely mintegy felvezeti a megérdemelt területgyarapodást: „...a románok számára azon reményeik beteljesedését jelentette, hogy a többségben általuk lakott területeket egy államban egyesíthetik. Nagy Románia így, az idegen uralom alatt lévő tartományok román lakosságának és a Párizsi Békekonferencián, a román diplomácia által tett erőfeszítés eredményeként született meg.”¹⁷ Ezután a kötet sorra bemutatja a három tartománynak az egyesülés megvalósítása irányába tett lépéseit, és az „Így tehát az 1918-as év nagy nemzeti sikerekkel zárult”¹⁸ következtetéssel befejezi a témát.

A diákok számára megtévesztő lehet a dátumok használata. A tankönyv 1919-ig a régi, Julián-naptár szerinti kronológiát használja, mivel Románia hivatalosan 1919-ben fogadta el a Gergely-naptárt – így lett április 1-jéből április 14-e. Ennek ellenére a gyulafehérvári román nagygyűlés esetében az 1918. december 1-jét írják a szerzők, ugyan azzal a zárójeles pontosítással, hogy az új naptár szerint. Mégis furcsa, hogy ez az egyetlen, Gergely-naptár szerint használt 1919 előtti dátum. Véleményünk szerint az 1990-től Románia nemzeti ünnepeként elfogadott időpont régi naptár szerinti használatát (november 18-a) megtévesztőnek gondolták a szerzők. Ennek ellenére szerencsésebb és ráadásul tisztességesebb lett volna akár minden esetben mindkét dátum használata, még akkor is, ha ez zsúfoltabbá teszi a könyvet.

Orbán Zsolt: Az első világháború a romániai történelemtankönyvekben

A *Románia a demokrácia és az önkényuralom között* című fejezet már a két világháború közötti történéseket mutatja be, és itt találunk egy összefoglaló leckét is *Románia és a versailles-i rendszer* címmel. A szerzők azt sugallják, hogy Nagy-Románia létrehozása már a békekonferencia megnyitásakor kész tény volt. Ismertetik a román fél tárgyalások során felhozott érveit, és a saint-germaini, majd a neuilly-i szerződések aláírását. Trianonról hosszabban írnak, hiszen „aláírása 1920. június 4-én hosszantartó, fáradságos munkájába került a szakértői bizottságnak.”¹⁹ A magyar álláspontot is ismertetik: „A magyar küldöttség bizonyítani próbálta, hogy az újonnan kijelölt határvonalakon túl is maradt magyar nemzetiségű lakosság, és hogy Magyarországnak évezredes joga van Erdélyre (Transilvania).”²⁰ A magyar érvekre ezúttal nem a tankönyvírók vagy valamelyik kortárs román politikus válaszol, hanem Alexandre Millerand francia miniszterelnök 1920-as szavait idézik, aki „...leszögezte: »Közép-Európa néprajzi viszonyai olyanok, hogy valóban lehetetlen a politikai határokat egész kiterjedésükben a néprajzi határokkal összeegyeztetni. [...] Még egy ezeréves állam sem áll fenn örökké, ha a történelme egy hosszú elnyomás egy hataloméhes kisebbség részéről.«”²¹ Ezt az egy szöveget használni szándékos torzítás, hiszen ugyanazt a sztereotípiát erősíti meg a diákokban: a magyar nemzet létezése során mindig kisebbségben volt saját hazájában, és csupán a többi nemzetiségek elnyomásával tudta megtartani vezető hatalmát a mindenkori Magyarországon.

2.3.

A következő elemzett tankönyv a középiskolák 10. osztálya számára készült.²² A kötet a felvilágosodás korától a jelenkorig (kommunizmus bukása, globalizáció, vallás a jelenkorban, NATO és EU integráció) követi végig a világtörténelmet. A tankönyv 18 fejezetéből kettőnek is *A 20. század nagy konfliktusai* a címe, ebből az első világháborút és a két világháború közötti nemzetközi kapcsolatokat mutatja be.²³ A 152 oldalas könyvben az összes témának szánt terjedelmet figyelembe véve ez arányosnak mondható.

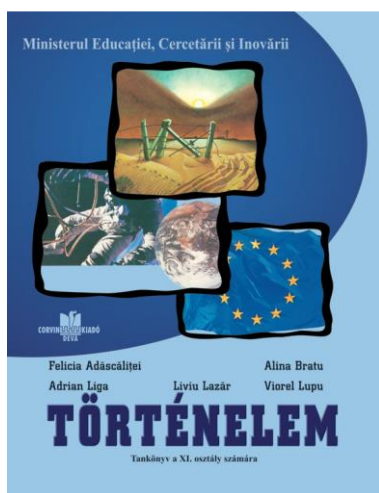
A *világ a 19–20. század fordulóján* című fejezet egyik leckéje az *Európa sokszínűsége* címet kapta. Ebben a szerzők számba veszik Európa nagyhatalmait, az államformákat, az ideológiai sokféleséget, a tőkés gazdasági fejlődést és árnyoldalait. Itt történik utalás a Monarchiára is: „Az erős hadsereggel rendelkező Ausztria–Magyarország és Oroszország jövője bizonytalan volt. A két birodalmat évszázadok óta ugyanazok az uralkodóházak (Habsburg, Romanov) vezették. Oroszország társadalmi, Ausztria–Magyarország nemzeti szempontból volt megosztott.”²⁴ Ez könnyen elbizonytalaníthatja a diákokat. Egyrészt nem pontosítja, hogy az évszázadok óta hatalmon lévő dinasztiák vagy az említett problémák miatt volt-e bizonytalan a két állam jövője. Másrészt visszavetít, az utólagos tudás birtokában rajzolja meg a „halálán lévő” Monarchia képét, annak ellenére, hogy a különféle problémákkal – beleértve a nemzetiségiakat is – küszködő dualista állam összeomlására semmilyen egyértelmű jel nem utalt az első világháborút megelőző időszakban.

A világháborút két kétoldalas (egy a leíró szövegnek és egy a forrásoknak, illusztrációknak, feladatoknak) lecke tárgyalja, az első címe *Az I. világháború (1914–1918) – egy új típusú háború*, amely távirati stílusban veszi számba az időszak történéseit. A második lecke *Románia részvétele az I. világháborúban* címmel röviden és részrehajlás nélkül kíséri végig a román szereplést a szövetségek megkötésétől a békeszerződésekig. Csak egy-két alkalommal változik a retorika. Először a Monarchia megemlézésekor: „...az Ausztria–Magyarországgal való kapcsolatok (a területén élő románokkal szembeni politika miatt) lassú politikai irányváltáshoz vezetnek”,²⁵ pedig közismert, hogy a román politikai elit többsége és a közvélemény is antantbarát volt, főként Franciaországot tekintette hagyományos partnerének,

Orbán Zsolt: Az első világháború a romániai történelemtankönyvekben

ugyanakkor Erdély megszerzése alapvető politikai célkitűzése volt a román államnak. A lecke zárógondolata is tartalmaz egy kifogásolható fogalmat: „A párizsi békeszerződések nem voltak gondmentesek Románia számára. A háborús részvétel és a nemzetgyűlési határozatok feljogosították a románokat, hogy elismertessék új államuk határait.”²⁶ A „feljogosították” kifejezés használata a megérdemelt győzelmet és területgyarapodást sejteti, mintha Románia rászolgált volna jussára. A fejezet harmadik leckéje a két világháború közötti nemzetközi kapcsolatokat tárgyalja. Bemutatja a békeszerződések alapját képező elveket, a szerződések egyes pontjait, a Népszövetség megalapítását, a német-francia viszony alakulását. Az egyetemes történelmi adatok, tények itt is pontosak, az első tévedés Romániához kapcsolható: „A kollektív biztonság politikáját szolgálta a kisantant (1924, Románia, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság és Csehszlovákia)...”²⁷ A szövetség valójában 1920–1921 között jött létre, és a szépen hangzó kollektív biztonság politikájának szolgálata helyett/mellett mindenképp meg kellett volna említeni, hogy Magyarország, a magyar revíziós törekvések, valamint a Habsburg-restauráció ellen kötötték meg.

2.4.

A 11. osztályos diákok számára készült tankönyv²⁸ is tárgyalja az első világháborút és a békerendszert. Az új tanterv mind a 11., mind a 12. osztály számára ugyanazt az öt nagy fejezetet írja elő: *Népek és történelmi térségek; Emberek, társadalom és az eszmék világa; Állam és politika; Nemzetközi viszonyok; Vallás és vallási élet.* A 11. osztályos tananyag kizárólag a XX. század történéseivel foglalkozik, ezt 42 leckében, 15, kizárólag romániai témákat feldolgozó esettanulmányban és fejezetzáró felmérésekben tárja a diákok elé. Egy-két kivételt leszámítva, minden lecke és esettanulmány terjedelme két oldal, és az összes ugyanazon alcímekbe szedve szintetizál: összefüggések, jellemzők, jelenségek és jelentőségük, távlatok, fogalomtár, történelmi források, személyiség,

gyakorlatok; esetenként kronológia, szerepjáték, alkalmazások, csoportmunka vagy multimédiás ajánlások egészítik ki a leíró szöveget.

Romániában a középiskola két ciklusra oszlik, az alsó, még kötelező ciklus a 9–10. osztályt foglalja magába. A felső ciklus a 11. osztállyal veszi kezdetét, ezért a tananyag abból indul ki, hogy a diákok egyszer már végigtanulmányozták a világtörténelmet. Így egy sokkal érettebb, már „beavatott” közönséget szándékozik megszólítani, egyértelműen építve a remélt előismeretek létezésére. Az első tíz év tankönyvei államilag támogatottak, ingyenesen juthatnak hozzá a diákok, míg az utolsó két osztály tanulói csak pénzért juthatnak hozzá tankönyveikhez.

Az első lecke, Európa etnikai képe a XX. században címmel tisztázza, hogy a század egyik alapjellemezője a nemzetiségi harc volt: „A soknemzetiségű birodalmak Európájában a birodalmak népei körében egyre nagyobb hangsúlyt kap a nemzetiségi elv, hogy megszabaduljanak Szentpétervár, Bécs, Budapest vagy Isztambul fennhatóságától.”²⁹ Ezután egyedül Magyarország helyzetét mutatja be hosszabban, kitérve az egyetlen politikai nemzet létezésére, a kisebbségek hiányára a kormányzatban, a kisebbségi nyelvek korlátozására a közigazgatás magasabb szintjein. „Következésképpen az európai nemzetek nagy része számára a XX. században fő cél volt a nemzeti egység megteremtése és a nemzetek közötti elkülönülés nyelvi és kulturális alapon”³⁰ – írják a szerzők, majd felsorolják a kontinens

Orbán Zsolt: Az első világháború a romániai történelemtankönyvekben

majdnem minden népét, akik ezt „magukénak vallhatták”, többek között az osztrákokat és a magyarokat is. Anélkül, hogy pontosabban behatárolná, hogy egyes nemzetek az elmúlt század melyik korszakában tűzték ki a megemlített célokat, az állítás így nagy általánosítás, torzítás és szándékos csúsztatás. Néhány oldallal később az első esettanulmány, amely a Románia és Európa a XX. században. 1. A nemzeti eszmény a demokrácia jegyében címet kapta, román nemzeti szemszögből mutatja be a világháború következményeként megvalósított nagyromán államot. Már az alcím, A nemzeti eszmény kiteljesítése 1918-ban, a demokratikus Románia előfeltétele durva hamisítás, mivel azt próbálja átadni az olvasónak, hogy demokratikus politikai berendezkedésről Romániában nem is beszélhetnénk, ha az állam nem szerezte volna meg 1918-ban Besszarábiát, Bukovinát és Erdélyt. Az első mondat ugyanebben a stílusban folytatja: „1916-ban lépett be Románia a nagy háborúba az antant oldalán, a nemzeti-politikai egység megvalósításának céljával.”³¹ Annak ellenére, hogy Romániát valóban a területszerzés vezérelte, mindenképp furcsa, hogy egy mondatban sincs tisztázva, hogy az eredetileg két szövetség között semlegességet valló, és a katonai-politikai tömbök ígéretei alapján is döntő Románia hogyan jut oda, hogy nem csupán a széteső Osztrák–Magyar Monarchia területeiből gyarapodik, hanem egykori szövetségeseitől, Oroszországtól is területet szerez. Ez még akkor is elfogadhatatlan lenne, ha a nemzeti retorika alapján építenék fel Besszarábia múltját, azaz bemutatva, hogy a terület a középkorban és az újkor hajnalán a Moldvai Fejedelemség része volt, és csak az 1806–1812 közötti orosz-török háborút lezáró bukaresti békeszerződésben adta át az Oszmán Birodalom Oroszországnak a Prut és Dnyeszter közötti területet. Ezt követően a tankönyv bemutatja, hogy a nemzeti önrendelkezés joga, az Osztrák–Magyar Monarchia legyőzése és felbomlása, valamint a szövetséges hatalmak támogatása segítette elő a „nemzetegyesítést.” A téma lezárásaként a szerzők a következőképpen fogalmazzak: „1918. december 1. az állami egyesítés végső napja, a románok nemzeti történelmének tetőfokát képezi. A Kisinyovban, Cernăuți-ban és Gyulafehérváron megtartott népgyűlések határozatai olyan demokratikus elveket is tartalmaztak, amelyek alapján kormányozzák a nyugati államokat, megerősítik a Nagy Egyesülés megvalósításának népszavazásszerű jellegét.”³² A „nemzeti tetőpont” kifejezés használata egyértelműen arra utal, hogy a háború lezárása és a békeszerződések elhozták a jól megérdemelt eredményt, a történelem sodrában végre igazság tétetett. A „népszavazásszerű jelleg” fogalom legitimációs célt hordoz, nem említik meg, hogy kizárólag a román nemzet népgyűléseinek határozatai döntöttek, sőt olyan alapvető információkat hallgatnak el, amelyek árnyalnák az összképet. Gondolunk például arra, hogy a Moldáviai Demokratikus Köztársaság (Besszarábia ezen a néven vált ki Oroszországból) országgyűlése már 1918 januárjában behívta a román hadsereget, az 1918. április 9.-i országgyűlési határozatára hivatkozva – és természetesen kihasználva az oroszországi forradalmi helyzetet –, így a román hadsereg megszállta Besszarábiát, majd annektálta a területet. Besszarábia elcsatolását már a Románia és a központi hatalmak között kötött, 1918. május 7-én aláírt bukaresti különbéke is elfogadta. „Népszavazásszerű” esemény nem volt, csak egy országgyűlési határozat, amely 86 igen, 3 nem és 36 tartózkodás mellett, számos feltételt is támasztva elfogadta az egyesülést Romániával.³³ Bukovina estében is részben hasonló a forgatókönyv. A két többségi nemzet, az ukránok és a románok³⁴ mindketten saját anyaországukkal³⁵ szerettek volna egyesülni. 1918. november 11-én a Bukovinai Román Nemzeti Tanács kérésére Iacob Zadik román tábornok bevonult a tartományba, és néhány nappal később a Román Nemzeti Tanács kérésére összehívták Bukovina Általános Kongresszusát, amely az ukrán és zsidó képviselők távolmaradása mellett ellenszavazat nélkül szavazta meg a feltétel nélküli uniót Romániával. Tehát itt sem beszélhetünk „népszavazásszerű jellegéről.”

Orbán Zsolt: Az első világháború a romániai történelemtankönyvekben

Az *Állam és politika. Államok a jelenkorban* címet viselő fejezet egyik leckéje *A diktatórikus rendszerekben élők vágyakozása a demokrácia után*. Miután az előző leckék a liberális demokráciát mutatják be jellemzőivel, majd az angol, japán, amerikai és francia mintán keresztül, az említett lecke következik, s mintegy felvezeti a totalitárius ideológiákat és azok bemutatott változatait: a szovjet kommunizmust és kínai változatát, az afrikai szocializmust, az olasz fasizmust és a német nácizmust. A szerzők a leckében három példát tárgyalnak: Németországot a nácizmus hatalomra jutása előtt, Oroszországot a forradalomig és Ausztria–Magyarországot. A címválasztás katasztrofális; arra enged következtetni, hogy a három állam lakossága egyértelműen a politikai jogok demokratizálásán fáradozott volna. Az esetek kiválasztása is szerencsétlen, ugyanis elég kevés hasonlóságot találhatunk Magyarország és Oroszország világháború előtti politikai modelljei között, ráadásul Németországot a háború előtti időszakban és a weimari köztársaság idején is tárgyalja, míg a másik két esetet csak a háborús évekig. A magyar rendszerről a következő mondattal találkozhat az olvasó: „Magyarország, ahol a politikai rendszerben az arisztokráciának volt meghatározó szerepe, parlamentáris-arisztokratikus rendszer volt, mely még távol állott a liberális demokráciától.”³⁶ Kétségtelen, hogy a magyar arisztokrácia megőrizte jelentős politikai szerepét és befolyását a dualizmus évei alatt is, és az is, hogy nem volt általános választójog Magyarországon, de ezt úgy minősíteni, hogy „távol állott a liberális demokráciától” egyszerűen történelmietlen és rosszindulatú. Magyarországon az 1874. évi XXXIII. törvénycikk szabályozta a választójogot. Európa számos más államához hasonlóan census alapján kaphattak a férfiak szavazati jogot, igaz, hogy ez alacsonyabb parlamenti reprezentációt jelentett, mint sok más államban. A többpártrendszer elve viszont sosem sérült, annak ellenére sem, hogy az időszak legjelentősebb pártja, a Szabadelvű Párt harminc évig kormányozta az országot. A háborúval és a békeszerződésekkel két külön lecke foglalkozik. Az *első világméretű konfliktus* című lecke az előzményeket tárgyalja és összegzést nyújt a háborúról, míg az *Egy új világrendet keresve* című lecke bemutatja a béke jellegét, egyenként a szerződéseket, majd a béke következményeiről is szót ejt. A Monarchia sorsát így összegzi: „Két másik békeszerződéssel befejezték Ausztria–Magyarország feldarabolását, s Kelet-Közép-Európa térképének átrajzolását: [...] A trianoni szerződéssel (1920. VI. 4.) Magyarországot korábbi területének egyharmadára csökkentették Románia, Csehszlovákia és Jugoszlávia javára.”³⁷ Attól függetlenül, hogy Burgenland Ausztriához csatolását nem említi meg a szerző, a mondat helyénvalónak tekinthető.

2.5.

A 12. osztályos diákok számára írott tankönyv³⁸ a már említett moduláris, tematikus szerkezetet követi, ezért mind a háború előzményeiről, mind pedig a következményeiről több helyen is olvashatunk. Ha a szétszórva található információkat összeolvassuk, a következőképp rajzolódik ki előttünk: „A XX. század elejének politikai fejleményei megátolják az Osztrák–Magyar Monarchia szláv népeinek (csehek, szlovákok, ruszinok, szlovének, horvátok, lengyelek) vagy az erdélyi románságnak a nemzeti önállósulását. [...] Főleg a nagy államok államnacionalizmusa, másodsorban a kisebb népek szabadságvágya és nacionalizmusa az első világháború kitörésébe torkollik.”³⁹ Tehát ebből azt olvashatjuk ki, hogy a világháború kitörésének egyik legfontosabb oka a Monarchia

Orbán Zsolt: Az első világháború a romániai történelemtankönyvekben

kis népeinek függetlenség utáni vágyakozása volt. Románia szövetségi rendszerbe való betagozódása két alkalommal is megjelenik a tankönyv lapjain: „Az orosz kapcsolatok megromlása a már független Romániát egy nagyobb szövetséghez, a központi hatalmakhoz közelítette... Ez még mindig a kisebbik rosszat jelentette, mintha két ellenséges hatalom közül csak az egyikkel kötne szövetséget a másik ellen.”⁴⁰ Döbbenetes mondat, hiszen azt a képet alakítja ki a diákokban, hogy 1883-ban, a központi hatalmakkal való szerződés megkötésekor, Románia a két rossz közül tudatosan választott, de várta a megfelelő történelmi pillanatot, hogy saját érdekeit érvényesíthesse. Ezt két helyen is leírják a szerzők: „A függetlenség kivívása után Románia újraértékeli nemzetközi kapcsolatait: ezért belép a Hármas Szövetségbe. Románia viszonyát Németországgal és főként az Osztrák–Magyar Monarchiával szemben a nemzeti érdek határozta meg, így 1914-ben a világháború kirobbanásakor az ország a semlegesség mellett döntött”,⁴¹ majd máshol a következőképpen: „1907-ben a Hármas Szövetség (antant) létrejöttével új politikai szövetség született, amely nem sokkal később az elsőbbség eldöntéséért küzd majd meg a központi hatalmakkal. A bukaresti diplomácia számára a Balkánért folyó orosz–osztrák–magyar versengés jelentette azt a régen várt lehetőséget, amellyel egy későbbi, általánossá váló háborúban megleli az érdekével egyező szövetséget”.⁴² Egyszerű képet sugároznak a szerzők a diákoknak: Románia aggodalommal szemlélte a Monarchiában élő románok sorsát, akiknek nemzeti létét teljesen ellehetetlenítette a dualista állam, ezért – habár megkötött egy szerződést a Monarchiával –, ezt kizárólag időhúzásként tette, és az első adandó alkalommal átállt a többet ígérő másik szövetséghez.

Románia világháborús szerepléséről nem írnak a szerzők, de megemlítik, hogy „Az antant oldalán történt belépés (1916) és az erdélyi [...] offenzíva [...] a román egység megteremtését célzó politikai akarat kifejezése is”,⁴³ valamint a következmény többször is felbukkan: „Az 1918-as egyesülés igazolta az előzetes döntéseket és elvárásokat, ekkor sikerült az összes tartományt Romániához csatolni”,⁴⁴ „a besszarábiai, bukovinai és erdélyi románok képviselői szervei, majd népgyűlései eldöntötték a »hazával való egyesülést«,”⁴⁵ vagy „az 1918-as év a román nemzetté válás csúcspontja. [...] A Nagy Egyesülés a besszarábiai, bukovinai és erdélyi románok közös kívánsága volt. [...] Az 1918. december 1-jei Nagy Egyesülés tehát egyaránt a politikai akarat érvényesülése és a román nép vágyainak beteljesülése.”⁴⁶

3. A tankönyvek leíró szövege

3.1.

A 7. osztályos tankönyv két oldalon mutatja be a háború lefolyását, ezt képek és esettanulmányok egészítik ki. A háborút a szarajevói merénylettől a fegyverszüneti egyezményig időrendi sorrendben követi végig, megemlítve a legjelentősebb eseményeket, frontvonalakat és csatákat (Schlieffen-terv, Marne, Tannenberg, Mazuri-tavak, állóháború, hadigazdaság, szerb front, olasz front, Verdun, Somme, Bruszilov-offenzíva, Románia hadba lépése, tengeralattjáró-harc, orosz forradalom, az Amerikai Egyesült Államok belépése a háborúba, fegyverletételek, összegzés). A leíró szövegnek – esettanulmányok nélkül – mintegy háromnegyedét a hadtörténelmi rész teszi ki.

A tankönyv egyetlen mondatban sem említi, hogy a Magyar Királyság nem magyar népei az osztrák–magyar seregben szolgáltak, és külön a magyarokról sem tesz egyetlen említést sem. Az Osztrák–Magyar Monarchia kétszer fordul elő, egyszer sem pozitív fényben feltüntetve. „Jóllehet a felelősség Ausztria–Magyarországot és Németországot terheli, a

Orbán Zsolt: Az első világháború a romániai történelemtankönyvekben

*világháború okai visszavezethetők valamennyi nagyhatalom politikai-katonai tevékenységére.*⁴⁷ – hangzik a mondat, amely azt magyarázza, miként lett a helyi konfliktusból világháború. Sajnos a szerzői team még mindig ezt az elavult, de ezek szerint a román köztudatba mélyen belegyökerezett nézetet vallja, miszerint a háború kitöréséért a felelősség a központi hatalmak két birodalmát terheli, holott a témáról szóló szakirodalom ezt már rég cáfolta vagy árnyalta.⁴⁸ Habár nem említi külön Magyarországot, abból a mondatból, hogy *„Ausztia–Magyarországon fokozódott az elnyomott népek nemzeti mozgalma”,*⁴⁹ arra kell következtetnünk, hogy elsősorban az uralkodó magyar elitre gondolhattak a szerzők, akik elnyomják a kisebbségeket, elsősorban az erdélyi románokat, ahogy ez más kontextusokból kiderült számunkra.

A békeszerződéseket külön lecke tárgyalja. A különböző hatalmi érdekek, valamint a békék bemutatása tárgyilagos. Egy esetben azonban saját magukkal kerülnek konfliktusba a szerzők. A leckében azt írják, hogy *„Ausztia–Magyarország szétesésével Európa közepén államok jöttek létre etnikai szempontok szerint (Ausztia, Magyarország, Csehszlovákia). Románia Besszarábia, Bukovina és Erdély egyesítésével egységes állammá alakult”,*⁵⁰ viszont a szemközti oldalon a *Közép-Kelet-Európa* címet viselő rövid esettanulmány árnyalja a képet: *„A nemzetiségi elv alkalmazása a népek győzelmét jelentette a birodalmak felett, de újabb kérdéseket is felvetett. Valamennyi újonnan létesült államban nemzeti kisebbségek maradtak. Ez a helyzet a nacionalista irányzatokat táplálta, főként a legyőzött államokban. Azzal érveltek, hogy a békét rájuk kényszerítették (diktátum), és a kisebbségek létezését arra használták fel, hogy kétségbe vonják a megállapított határokat. Ez a tény feszültséget okozott az övezetben lévő államok közötti kapcsolatokban.”*⁵¹ A problémát a diák számára az jelentheti, hogy az etnikai szempontok figyelembevételével meghúzott államhatárok a homogenitás látszatát keltik, mégis, a háborút követő időszakban a nemzeti kisebbségek és anyaországaik nacionalista politikája volt a feszültség forrása.

3.2.

A 8. osztály számára írt tankönyv csak Románia világháborús szereplését taglalja. Az egyoldalas leckének a felét a hadba lépés előtti külpolitikai események bemutatása teszi ki, a háborús események csak egy bő bekezdésnyi terjedelműek, majd szintén egy bekezdést szentelnek az 1918-as év háborúval kapcsolatos eseményeinek, azaz Románia különbékéjének a központi hatalmakkal, majd újbóli belépésének a háborúba, ezúttal az antant oldalán. A tankönyv egyáltalán nem említi, hogy román vagy más nemzetiségű katonák is szolgáltak az osztrák–magyar hadseregben. A békerendszerekkel sem foglalkozik, csak a „nagy nemzeti sikert” jelentő Nagy Románia megteremtését mutatja be, mint a „nemzeti egység megteremtéséért folytatott háború” lezárását. Csupán tényszerű említés történik arról, hogy a Saint-Germainban, Neuillyben és Trianonban aláírt békeszerződések elismerték a „nagy egyesülést.”⁵²

3.3.

A 10. osztályos tankönyv két oldalt szentel a háborúnak, ebből a leíró szöveg mindössze egy oldal, csupán a legjelentősebb eseményeket mutatja be távirati stílusban. A második, háborúról szóló lecke kizárólag Románia részvételét ecseteli. A tények közlése tárgyilagos, bemutatják a szerződéseket, Románia hadba lépését, a hadi sikereket és kudarokat, a különbékét és Nagy Románia születését. Nincs megemlítve, hogy a Magyar Királyság nem magyar népei az osztrák–magyar seregben szolgáltak, és hogy esetenként Románia ellen is harcoltak, illetve a magyarokról sem tudunk meg semmit a leírásból.

Orbán Zsolt: Az első világháború a romániai történelemtankönyvekben

A két háború közötti nemzetközi kapcsolatokat két oldalon – ebből egy leíró szöveg – mutatják be a szerzők, ennek mintegy fele foglalkozik a békeszerződésekkel. Röviden és szárazon mutatják be a „14 pont”-ot, a résztvevők eltérő álláspontjait, és csupán a versailles-i békeszerződés cikkelyeit részletezik. A szerzők nem értékelik a béke jellegét vagy eredményeit, de így is becsúszott egy hiba már az első mondatba, ahol azt írják, hogy a háború következtében nyolcmillió ember halt meg, pedig közismert, hogy csak a katonai áldozatok száma is nagyobb ennél, ha pedig a civileket is hozzászámoljuk, akkora szám több mint kétszerese a tankönyvszerzők által leírtak.

3.4.

A 11. osztályos tankönyv *Az első világméretű konfliktus* című kétoldalas leckét szenteli az első világháborúnak. Arra épít, hogy az előző tanév során az eseménytörténetet már tanulták a diákok, ezért részletesen csak az előzményeket ismerteti: a francia-porosz háborút, a marokkói válságot, az orosz-japán konfliktust, a balkáni eseményeket és a szarajevói merényletet. Ezek után csak összegzést nyújt: szövetségek, részt vevő országok és áldozatok száma, anyagi pusztítás, következmények. Pontatlanságot itt is találunk. Például a szerzők kijelentik, hogy a „háború anyagi veszteségei és pusztításai 400 milliárd dollárra rúgtak,⁵³ anélkül, hogy pontosítanák, melyik év dollárfolyamát vették alapul. Az *Egy új világrendet keresve* című lecke a békeszerződéseket tárja az olvasó elé. Bemutatja Wilson elnök 14 pontja és az egyes győztes hatalmak elképzelései közötti ellentéteket, majd a versailles-i békét részletezi, de a másik négyről is ír egy-egy tényszerű mondatot. *Egy nehéz béke* alcím alatt röviden leírja a görög-török és a szovjet-lengyel háborút, megemlíti a mandátumterületek sorsát, Fiume, India és Kína helyzetét is, végül a jóvátétel kérdését.

Az eddig bemutatott könyvekhez hasonlóan itt sincs megemlítve, hogy az osztrák–magyar seregben szolgáltak a Magyar Királyság nem magyar népei, és a háborúhoz kapcsolódó leckékben a magyarokról vagy a magyar államról sincsenek adatok. Van viszont két mondat még a legelső leckében, amely sejteti, hogy a magyar is egy elnyomóállam: „*Európa korábbi birodalmai, amelyeket a népek börtöneiként emlegettek, felbomlottak 1918-ban az első világháború végén. Akkor tűntek el, amikor a nemzeti mozgalmak eltörölték a korábban volt birodalmi határokat.*”⁵⁴ Kisugárzik a szövegből, hogy a már anakronisztikus, soknemzetiségű birodalmaknak – így természetesen az Osztrák–Magyar Monarchiának – a kora lejárt, és a felszabaduló nemzeti indulatok forradalmi ereje eltörölte őket. Annyit finomítanak a szerzők, hogy „bevallják”, hogy „a versailles-i békerendszer a maga hiányosságaival nem volt képes biztosítani az európai földrész, s az itt élő népek nyugalmas jövőjét, sem békés fejlődését. S nem védte meg az eljövendő ellenségeskedésektől és háborúktól sem.”⁵⁵

3.5.

A 12. osztályosok számára készült tankönyv egyáltalán nem foglalkozik a hadi eseményekkel. Csak Románia szövetségebe tagozódását, illetve hadba lépését emelik ki a szerzők, valamint három alkalommal is írnak a „nagy egyesülésről”. A békék megkötéséről is csak ezen szempont szerint jelenik meg egyetlen mondat: „*Mivel Románia győztes országgént vett részt a párizsi békekonferencián, ezért a nagyhatalmak elismerték a nagy egyesülést.*”⁵⁶

4. A tankönyvekben szereplő források

Általánosságban elmondható, hogy a romániai történelemtankönyvekben szereplő források túlnyomó többsége szöveges forrás. A könyvek képi anyaga nagyon szegényes, a képek kis méretűek és rossz minőségűek.

4.1.

A 7. osztály számára készült tankönyvben elsődleges források kizárólag a mindennapi életet taglaló összefoglaló leckében jelennek meg. Itt két nagy témához kapcsolódnak a szövegrészek. Az első csoport a hadszíntérről írott öt rövid feljegyzést és levélrészletet tartalmaz, mindegyik a fronton lévő katonák kétségbeesését, rémületét és félelmeit ábrázolja. A második csoport a hadszíntér mögötti élet egyes mozzanatait érzékelteti, kortársak írásai illusztrálják a nép hangulatát, a női munka jelentőségét, valamint a háborúban részt nem vevők, mulatozók és tivornyázók világát állítja szembe a „mezítlábas hadseregekkel”.⁵⁷ Kimondottan hadtörténetet taglaló forrás nem található a tankönyvben, viszont van egy esettanulmány, amely a verduni csatát és a két szembenálló fél által elszenvedett veszteségeket mutatja be. A háború lefolyásával foglalkozó lecke egyetlen írott forrással egészül ki: Michelle Perrot francia történész és a feminista mozgalom jelentős képviselője tollából származik a következő gondolat, amely a frontra indulók gondolatvilágát hivatott illusztrálni: *„Mire gondolnak ezek a látszólag víg fiatalok, akiket útnak indítottak, akiket előkészítettek a háborúra, amelyről az egész világ azt beszél, hogy rövid ideig fog tartani? [...] Hány kapcsolatot, mennyi szétszakított szerelem? Mennyi megsemmisült és mennyi felébresztett remény. Milyen múlt és milyen jövő?”*⁵⁸ Ezen kívül még néhány esettanulmányt találunk, amelyek főként jeles személyiségek (Joseph Joffre, Eremia Grigorescu, Georges Clemenceau, Woodrow Wilson és Ion I. C. Brătianu) háborús életpályáját mutatják be. A felsorolásból kitűnik, hogy mind az öt személyiség az antantszövetségesek katonai vagy politikai vezetője, tehát a központi hatalmak táborából senki sem szerepel. Magyarokra vagy a Magyar Királyságra vonatkozó forrás vagy illusztráció nem szerepel a kötetben. Láthattuk, hogy a tankönyv forrásai nem a hadtörténetre összpontosítanak, hanem elsősorban a diákok érzelmeire próbálnak hatni, a frontvonal és a háttér mindennapjainak, hangulatának érzékeltetésével.

A képi források száma elfogadható – három rajzzal, kilenc fotóval és egy gúnyrajzzal találkozhatunk a nagy háború kapcsán –, minőségük azonban kevésbé. A három rajz témái a szarajevói merénylet, az olasz fronton bevetett mozsárágyúk és Párizs a háborúban. A fotók főként személyeket (Hindenburg, II. Vilmos és Ludendorff, a Négyek Tanácsának tagjai, Joseph Joffre, Eremia Grigorescu, valamint Ion I. C. Brătianu) ábrázolnak, de szerepel kép egy német és egy francia katonát szállító vonatról, egy 1917-ben bevetett tankról, valamint a verduni csatáról. Az egyetlen karikatúra egy német gúnyrajz, amelyen Wilson, Clemenceau és Lloyd George láthatóak egy fa tövében, láncsal a kezükben. A diákoknak feltett kérdés így hangzik: *„Milyennek látták a németek a békeszerződést?”*

A mindennapi életet bemutató összefoglaló lecke is több illusztrációt tartalmaz, ezek minősége is rossz. Két propagandaanyagot láthatunk, egy német fotót a lövészárkokban zajló életről, és egy brit rajzot a lőszergyárakban dolgozó nőkről. Ezekon kívül három kisfotót láthatunk egy mozdonyvezetőnőről, egy gyerekcsoportról (azzal a felirattal, hogy az ő életüket is meghatározta a háború), valamint egy osztályteremről, ahol meghatározó a katonai szellem.

4.2.

A *románok történelme* című, 8. osztály számára írt tankönyvben a háborút tárgyaló leckét két forrás egészíti ki. Az egyik Románia és az antanthatalmak között 1916-ban aláírt szerződés három cikkelyét tartalmazza. A másik forrás egy kivonat Barbu Ștefănescu Delavrancea⁵⁹ 1916. szeptember 2-án, a Román Akadémia ülésén tartott *A háború és a mi kötelességünk* című beszédéből: „*Mi nem hódítani léptünk be e mézszárlás káoszába, hanem felszabadítani [...] Mi azt nem akarjuk, ami nem a miénk, hanem az erdélyi, bánági és bukovinai testvéreinkkel akarunk egyesülni [...] A Kárpátokat akarjuk a fennsíkjával együtt, ahova Traianus császár helyezett minket, hogy örködjünk és őrizzük a római civilizációt a barbár hordák támadásaitól [...] Mi nem a kardunkkal szabunk új hazát, hanem kiteljesítjük.*”⁶⁰ A szövegrész teljes mértékben belehelyezkedik a román értelmiség által a korszakban képviselt, mítoszokkal tűzdelt retorikai vonulatba.

A sztereotípiákra építő szöveg nem egészséges képet alakít ki: fekete-fehérben láttatja a múltat, torz „mi”-képet – és így természetesen torz „ők”-képet, lásd barbár hordák – alakít ki, a román nemzeti törekvés igazolására ködbe vesző, mitikus történelmi múltat használ fel. Egyértelműnek láttatja, hogy hol helyezkedik el az igazság, hogy a románok csak „ősi földjük” az anyaország határain belülre való visszatérését célozták meg. A patetikus hangvételű beszédrészlet egyetlen ilyen típusú forrásként való kiválasztása nem szerencsés, súlyosan csorbítja a diákok tisztánlátási képességeit, nélkülözhetővé teszi a vitát, az érvelést és a különböző nézőpontok ütköztetését. A forrás után a szerzők még megkérdezik a diákokat, hogy „*Mi volt Barbu Ștefănescu Delavrancea szerint Románia célja a nemzeti kiteljesítésért folytatott háborúba való belépéskor?*”⁶¹ A válasz készen, megkérdőjelezhetetlenül adva van. A vizuális jellegű források négy parányi, gyenge felbontású fotóra korlátozódnak, három személyeket ábrázol (Ecaterina Teodoroiu, a román hadsereg első női tisztje, Eremia Grigorescu és Ion Dragalina tábornokok), egy pedig a versailles-i román küldöttséget. Az ötödik illusztráció egy teljesen kivehetetlen festmény (Dumitru Stoica: A fehérzubbonyosok támadása) a márășești csata egy jelenetéről.

4.3.

A 10. osztályos tankönyvben *A világ a 19–20. század fordulóján* című fejezet *Európa sokszínűsége* című leckéjében található egy olyan forrás, amely az elmagyarosítás politikáját bírálja. Az elsődleges forrás egy részlet Ion Rațiu⁶² egy beszédéből, amely az 1894-es memorandum-perben hangzott el: „*A nemzeti jogok tiszteletben tartásáról szóló sorozatos ígéretet, amiket a magyaroktól kaptunk, hiábavalók voltak. Hiábavalónak bizonyult minden törvényes forma és eszköz! Hiába fordultunk minden illetékes állami szervhez. A faj kizárólagosság (a kiemelés a tankönyvszerzőktől származik) háborút indított nyelvünk és nemzetünk kiirtására. Intoleranciákkal, Európában példanélküli rasszista fanatizmusokkal, elítélve minket, bebizonyították a világnak, hogy a magyarok a civilizáció összhangjával állnak szemben.*”⁶³ Az 1870–1914 közötti összeurópai történéseket egyetlen oldalban összegző leckéhez ez a forrás egyáltalán nem illik, ráadásul úgy, hogy a románok történelmét külön évfolyamokon tanulják mind az általános, mind pedig a középiskolás diákok. Tagadhatatlan, hogy a Magyar Királyság a századfordulón magyarosítási politikát folytatott, de ezt hangsúlyozni az egyetemes történelem tankönyv lapjain is azt mutatja, hogy a román tankönyvszerzők nem tudnak szabadulni a „hagyományos ellenségképtől”.

Az első világháborút tárgyaló leckében két forrás található. Az első egy rövid részlet Erich Maria Remarque klasszikusából, a *Nyugaton a helyzet változatlanból*, amely a fronton harcolók sorsát érzékelteti, a másodikat az 1914-es franciaországi *Erkölcsei és polgári nevelés*

Orbán Zsolt: Az első világháború a romániai történelemtankönyvekben

tankönyvből vették át, és a jó katonává válásról szól. Hadtörténeti vonatkozású vagy az egyetemes emberi szenvedést kidomborító forrás egyáltalán nem található a leckében. A Románia világháborús részvételét bemutató leckét egyetlen forrás egészíti ki, ez a két háború közötti időszak egyik jelentős román politikusának, Constantin Argetoianunak a visszaemlékezéseiből származó részlet, és a „nagy egyesítéshez” kapcsolható. Négy hadvezérről (Joseph Joffre, August von Mackensen, Alekszej Bruszilov, Alexandru Averescu) láthatunk nagyon kisméretű és rossz minőségű képet a kötetben. Szerepel még négy, majdnem kivehetetlen fotó: *Francia katonák támadás után a lövészárokból, A tengeralattjáróra torpedókat raknak, A román hadsereg erdélyi bevonulása, 1916* és *Mária királyné sebesülteket ápol a királyi palota tábori kórházában* címmel. Találunk két rajzot is, az egyik kiütéses tífuszban szenvedő román katonákat ábrázol, a másik pedig egy német megszálló katonát, amint szabadságra megy (Zamfiropol Dall karikatúrája). Ezekon kívül van egy értelmezhetetlen satirikus metszet Afrika (tulajdonképpen csak Marokkó) felosztásáról, és egy francia plakát, amely a Németországgal szembeni revansra hívja fel az ország lakóit, de ez is majdnem kivehetetlen.

4.4.

A 11. osztály számára írott könyv törzsszövegében is teljesen mellőzi a hadtörténetet – az okot már ismertettük – ezért ilyen vonatkozású forrást sem találunk benne. A háborút és a békeszerződéseket tárgyaló leckék csupán két forrást tartalmaznak, az egyik a Compiègne-ben aláírt fegyverszüneti egyezményből, a másik a versailles-i szerződésből emel ki néhány cikkelyt. Fotóból is csak egyet találunk a kötetben, a franciaországi Arras közelében lévő katonai temetőt ábrázolja.

4.5.

Már említettük, hogy a 12. osztályos tankönyv sem foglalkozik hadtörténettel, a hátszaggal vagy az egyetemes emberi szenvedéssel, ezért ilyen jellegű forrásokkal sem találkozhatunk. A Magyar Királyság és a kisebbségi román közösségről, tágabb értelemben a román-magyar viszonyról találunk néhány történeti forrást. A Románia nemzetközi kapcsolatait tárgyaló fejezetben az 1868. évi nemzetiségi törvény két cikkelyét – az 1. cikkelyt teljes egészében és a 26. cikkely első mondatát – olvashatjuk, a részletek kiválasztása találó. *Az állam megerősödése. Az 1918-as Nagy Egyesülés* című lecke mindhárom Románia által megszerzett területtel kapcsolatosan felhasznál egy-egy forrást. Míg Besszarábia és Bukovina esetében az egyesülési indítványok részletei kerültek be, addig Erdély esetében Alexandru Vaida-Voevod⁶⁴ 1918. október 18-án a budapesti országgyűlésben elmondott beszédének viszonylag hosszú részletei. Az „évszázados követelésekre” és „évszázados szenvedésre” való hivatkozás a beszédben⁶⁵ az adott kor román politikai diskurzusának alappillére, de ezt egyetlen Erdélyre vonatkozó szemelvényként felhasználni, más szempontot, véleményt ezzel nem ütköztetni szintén nem szerencsés. Árulkodó az is, hogy az egész háborúval foglalkozó részben egyetlen, kisméretű fotó található, az sem háborús témájú, címe: *Gyulafehérváron felolvassák az egyesülési nyilatkozatot*. A nemzetközi kapcsolatok témát lezáró, ismétlést és felmérést célzó leckében a trianoni békeszerződés Romániára vonatkozó cikkelyeit olvashatjuk lerövidítve, tartalmi változtatás nélkül.

5. A tankönyvekben szereplő térképek

5.1.

A 7. osztályos diákok számára készült tankönyvben a tanulmányozott időszakból három térképet találtunk. Az első önmagában három térkép, összehasonlítja az államhatárok alakulását a Balkán-félszigeten az első világháborút megelőző két évtizedben. A XX. század eleji állapotokat a Bosznia–Hercegovina Monarchiába való teljes beolvasztása és Bulgária függetlenségének kikiáltása (mindkettő 1908-ban történt) utáni helyzettel, valamint a Balkán-háborúk utáni határváltoztatásokkal veti össze. Mindegyik helyesen tünteti fel az Osztrák–Magyar Monarchiát. Még egy alkalommal találkozhatunk Ausztria–Magyarországgal egy, a politikai-katonai tömböket és a semleges államokat különbözőszínekkel feltüntető térképen. Végül a *Jelenkor* fejezet nyitóoldalán is van egy Európa-térkép, amely a két háború közötti állapotokat ábrázolja. Tehát a tankönyv a békeszerződések okozta határmódosításokat külön nem mutatja be térképen.

5.2.

A 8. osztályos tankönyvben *Az egységes román nemzetállam* feliratú térkép különböző színekkel ábrázolja az 1918-ban Romániához csatolt területeket, de nem tünteti fel a szomszéd államokat. Érdekesség, hogy az egyes tartományokra rákerültek azok meghatározó történelmi dátumai is, azzal a feladattal, hogy a diák keresse meg az évszámok jelentőségét. Erdély esetében a gyulafehérvári román nemzetgyűlés időpontján kívül három nagy periódus jelenik meg: 1541–1699, 1699–1867 és 1867–1918, azaz Erdély történelmének három meghatározó korszaka, a török fennhatóság alatt álló önálló fejedelemség, a Habsburg uralom alatti Erdély, és az Osztrák–Magyar Monarchia időszaka. A *Románia és a Versailles-i rendszer* című összefoglaló leckében két Közép-Kelet-Európa térkép jelenik meg, az első az 1914-es, a második az 1923-as helyzetet mutatja be. Érdekessége, hogy az 1923-as a régi birodalmak (Német, Osztrák–Magyar, Orosz, Oszmán) színeit használja, csak természetesen az új államhatárok feltüntetésével, így a diákok könnyen nyomon követhetik a változásokat. Ez a megoldás helyesnek mondható, csak sajnos egy hiba is becsúszott: az 1923-as térkép – akár az 1914-es – Szerbiát és Montenegrót ábrázolja (pedig ez utóbbi már 1918-ban egyesült Szerbiával), nem jelenik meg a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, így az Osztrák–Magyar Monarchia által elveszített területek felirat nélkül maradtak. Szintén problémát jelent az is, hogy míg a hetedikes tankönyvben a térképek feliratai magyar nyelvűek, addig ebben a kötetben ezek román nyelvűek maradtak.

5.3.

Az előbbihez nagymértékben hasonló helyzettel találkozunk a 10. osztály számára készült tankönyvben is. Két különböző oldalon két térkép jelenik meg, az egyik az 1918-as állapotokat rögzíti – a breszt-litovszki béke után, de még az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása előtt –, míg a másik *A békeszerződések új államhatárai, 1923* címet viseli. A megoldás ugyanaz, a Monarchia egykori területét azonos színnel ábrázolja, csak már az új államokat és határait is feltünteti. Ezúttal már helyesen jelenik meg Jugoszlávia is. Természetesen a köztudatban már ezen a néven volt ismert az állam, ennek ellenére lehetett volna pontosítani, hogy akkor a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság nevet viselte, egészen neve 1929-es hivatalos megváltoztatásáig.

5.4.

A 11. osztály számára kiadott tankönyv nagyon kevés, eléggé rossz minőségű és kisméretű térképet tartalmaz. A jelen írást is érintő egyetlen térképet az első fejezet nyitóoldalon találjuk; Európát ábrázolja 1914-ben. A térkép helyesen láttatja Ausztria–Magyarországot, a feliratok is magyar nyelvűek Cernăuți⁶⁶ kivételével.

5.5.

A 12. osztály számára kiadott könyv sem bővelkedik térképekben, az egész kötetben összesen három található.⁶⁷ Az egyetlen jelenkori térkép Európát ábrázolja a két világháború közötti időszakban. A térkép kisméretű, és román feliratok vannak rajta.

Láthatjuk, hogy a Romániában érvényben lévő tankönyvek térképszegények, a kevés politikai térkép is – habár helyes – nagyon kisméretű, és sosem jeleníti meg külön az 1918 előtti Magyar Királyságot, csak a dualista államot.

6. A kisebbségtörténeti tankönyv

Már említettük, hogy 1999 óta a magyar nemzetiségű diákok 6–7. osztályban tanulják *A romániai magyar nemzeti kisebbség történelme és hagyományai*⁶⁸ elnevezésű tantárgyat, a most bemutatott tankönyv tehát a fenti tankönyvek mellett, nem helyett kerül a diákok kezébe. 7. osztályban három lecke foglalkozik az első világháborúval: *Az első világháború (1914–1918) első éveit, A világháború folytatása, A világháború végétől a békeszerződésekig.*

Habár a tankönyv kivitelezésében és módszertani megközelítéseiben túlhaladott, a témákat objektíven, több nézőpontot figyelembe véve mutatja be. Az erdélyi magyarság az Osztrák–Magyar Monarchiában című fejezet több leckéje is foglalkozik a korszak gazdasági, társadalmi, nemzetiségi viszonyaival, az oktatással, tudománnyal, sajtóval, irodalommal és művészetekkel. A tankönyvírók az erdélyi történéseket mindig a tágabb magyarországi keretbe ágyazva találják, és sosem feledkeznek meg az erdélyi románok és szászok helyzetéről sem. Például nagyon objektíven mutatják be a nemzetiségi törvény kedvező előírásait, majd ezek folyamatos korlátozását, egy teljes oldalt szánva a románok sajátos problémáira, nemzeti törekvéseire, politikai tevékenységére.⁶⁹

A világháború első két évét feldolgozó lecke képekkel, forrásokkal és feladatokkal összesen három oldalt tesz ki. Előbb röviden bemutatják a kezdeti helyzetet, a szövetségeket, hadüzenetet, frontvonalakat, majd a háború hatását Erdélyben, végül Románia belépését a háborúba. A leíró szöveg kiegyensúlyozott, tudományosan megalapozott és könnyen érthető. A románokról is mindig objektív információkat tudunk meg: „*A Tisza-kormány német nyomásra engedményeket tett az erdélyi románok javára azért, hogy megtartsák szövetségesnek a Román Királyságot, s ne az ellenfél táborát erősítse. Az erdélyi románoknak tett kezdeti engedményeket sorra visszavonták, mert nem érték el a kívánt hatást. A legismertebb román politikust, Iuliu Maniut is kiküldik a frontra, s a Românil című lapot betiltják.*” Vagy Románia 1916-os támadására vonatkozóan: „*Az erdélyi románok egy része örömmel fogadta a román királyi csapatokat, mások viszont tartózkodóbbak voltak.*”⁷⁰

Orbán Zsolt: Az első világháború a romániai történelemtankönyvekben

A világháború folytatása című lecke előbb megemlíti a romló életkörülményeket, beszolgáltatásokat, tüntetéseket, majd újra a románok helyzetét taglalja: „Az erdélyi románok ellen megtorló intézkedéseket vezettek be, sok politikust, értelmiségit letartóztattak, internáltak, bár többszázezer román nemzetiségű katona és tiszt továbbra is harcolt a Monarchia seregében.”⁷¹ Ez az első alkalom, hogy egy diák – természetesen csak abban az esetben, ha magyar tannyelvű iskolába jár – megtudhatja, hogy az erdélyi románok a magyar hadseregben harcoltak. Ezt követően röviden bemutatják a háború befejezését és a Monarchia összeomlását, majd egy egész oldal a román nemzeti mozgalommal foglalkozik. Megtudhatjuk a Román Nemzeti Tanács létrejöttének körülményeit, hogy ez „... a Monarchia román nemzetiségű katonáiból megpróbálja megszervezni saját fegyveres erejét”,⁷² megismerhetjük az 1918. évi magyar-román tárgyalások témáit és kudarcát.

A világháború végétől a békeszerződésekig című lecke bemutatja a gyulafehérvári román nagygyűlést, határozatainak és következményeinek egy részét, majd az 1918. december 22-re összehívott kolozsvári nagygyűlést is tárgyalja. Ez szintén az első alkalom, hogy egy diák – szintén csak ha magyar iskolába jár – megtudja, hogy nemcsak a románoknak volt nagygyűlése, hanem mintegy negyvenezer ember, főként magyarok, de bánzági svábok és román szocialisták is határozatot hoztak, „... mely szerint a magyar állam keretében kívánnak maradni.”⁷³ A lecke a Tanácsköztársaság és a trianoni békeszerződés közötti időszak rövid bemutatásával végződik.

Amint láthattuk, a tankönyv hadtörténettel szinte egyáltalán nem foglalkozik, és csak említésszerűen van szó a hátság mindennapjairól, szenvedésről otthon és a frontokon. A források között is csak egy van, amely a szenvedést szemlélteti: Gyóni Géza, 1917-ben orosz hadifogolytáborban meghalt költő háborúellenes versének egy részlete. A sárgás háttérrel megjelenített képek kicsik, a képfelirat nélkül majdnem kivehetetlen, hogy mit ábrázolnak. Van viszont két használható térkép. Az egyik a történelmi Magyarországot és a trianoni határokat ábrázolja; minden elcsatolt területre szerepel a mérete és összlakosságának száma, valamint egy nyíl jelzi, hogy melyik államhoz került az adott terület. A másik Nagy-Romániát ábrázolja úgy, hogy pontozással feltünteti a történelmi tartományok határait, ezzel könnyen látható az 1918-as területgyarapodás.

Összességében elmondhatjuk, hogy ez a tankönyv leíró szövegében a legtárgyilagosabb, odafigyel a magyar és román történésekre is, mellőzi a mítoszokat és sztereotípiákat. Egy új kiadást elsősorban a készség- és képességfejlesztő feladatok hiánya, a források szegényessége, gyenge képanyaga és kivitelezése tesz szükségessé.

7. Tankönyvek 1989 előtt és a rendszerváltás utáni első évtizedben

7.1.

Az eddig bemutatott tankönyvek a 2014-es kínálatot tükrözték. Vessünk egy pillantást a korábbi történelemtankönyvekre is, amelyekből már nem tanítanak a romániai iskolákban. Az 1989 előtti tankönyvekből egyet választottunk; címe *Románia újkori történelme*,⁷⁴ és a 9. osztály számára készült. A tankönyv 188 oldalon mutatja be az 1821–1918 közötti román történelmet. A kor igényei szerint fekete-fehérben kivitelezett kötet struktúrája a következő: leckék, amelyeket néha képek szakítanak meg, a leckék végén források és feladatok. A tankönyv minden leckéjét átítatja a kor vezető ideológiája: a munkás- és paraszti társadalom állandó harca a kapitalista elnyomás ellen, a román nép szenvedése az idegen elnyomás alatt, a román nép hősiessége és helytállása a legnehezebb történelmi helyzetekben is, mindez természetesen számtalan Nicolae Ceaușescu-idézettel fűszerezve. A tankönyv a misztifikáció,

Orbán Zsolt: Az első világháború a romániai történelemtankönyvekben

a történelemhamisítás és propaganda teljes eszköztárát felvonultatja. A világháborút, előzményeit, lefolyását és következményeit bemutató leckékből csupán néhány példát emelek ki az említett történelemszemlélet illusztrálására.

Az idegen uralom alatt lévő területek románságának harca a nemzeti felszabadulásért című lecke előrevetíti a magyar állam 1918-as bukását: „Az anakronisztikus és hibrid módon alkotott soknemzetiségű magyar államot, semmiféle kényszerítő eszközzel sem lehetett volna megmenteni, még akkor sem, ha az egész államgépezetet az elnyomott népek ellen irányították volna.”⁷⁵ A világháborús lecke kilenc oldal terjedelmű, ebből mintegy hármat képek töltenek ki, az utolsón pedig források és feladatok kaptak helyet. Természetesen a „nagy imperialista államok” közötti ellentétek robbantották ki a háborút, amelyről Románia a „kezdetektől megértette, hogy nem tud kimaradni belőle”. A semlegesség kinyilvánítása a „valódi érdekek megértését” jelentette, majd a hadba lépés egyértelműen „az egységes nemzetállam megvalósításáért” történt. A szerzők hangsúlyozzák, hogy Romániát „nem vezérelte a leigázás vagy területi elcsatolás vágya”.⁷⁶ Természetesen kiemelt szerepet kap a munkásosztály, amely viselte a háború terhét, szemben a földesurakkal és nagypolgárokkal, akik saját gazdagodásukra használták fel a semlegesség éveit, mivel kereskedtek a német és az osztrák–magyar féllel.

Összességében a háború elhozta a „kapitalizmus rendszerének általános válságát”, kiváltotta a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat, amely „új korszakot nyitott az emberiségtörténelmében.”⁷⁷ Az egységes román nemzetállam létrejötte című leckében többször is hangsúlyozzák a szerzők, hogy az Osztrák–Magyar Birodalom „órái meg voltak számlálva” vagy, hogy „óhatatlanul az összeomlás felé haladt”.⁷⁸ Természetesen a szerzők hosszasan ecsetelik a proletárok, parasztok és a hadszínterekről hazatérő katonák forradalmi hangulatát.

Erdélyben „a szabadságért folytatott harc évszázados tapasztalata” szentesítette a román nemzetgyűlést, hogy ezen „meghatározó történelmi órában” döntsön a térség sorsáról.⁷⁹ „Erdély egyesülése Romániával egy mély történelmi szükségszerűséget és az összes románok évszázados óhaját fejezte ki” és „végül a békeszerződések is elismerték a román nép, a néptömegek rendíthetetlen egyesülés- és szabadságvágyát.”⁸⁰

7.2.

A rendszerváltás utáni közel egy évtizedben a középiskolás diákok a románok történelmét a 11–12. osztályban tanulták – a magyar diákok is román nyelven – két hatalmas tankönyvből, amelyek már egy egyetemi jegyzettel is felértek volna. Ezekből minket csak a végzős diákok számára készült tankönyv érdekel, hiszen az tárgyalja az új- és jelenkort.⁸¹

A világháborúra 17 oldalt, a „nemzeti egység megvalósítására” 12 oldalt szántak a szerzők az összesen 336 oldalas kötetből (ez még „rövidnek” mondható a megelőző időszakot tárgyaló 400 oldalas kötethez képest). Mindkét könyv a teljességre törekszik, az őskortól a kommunizmus bukásáig minden témát nagyon részletesen, kevés, rossz minőségű kép és térkép segítségével próbál feldolgozni. A kötet taníthatatlan volt, hosszas, sokszor kevésbé fontos részletekkel tűzdelt leckékkel. Érdemi változás a kommunista időszak utolsó könyveihez képest kevés történt. Eltűntek ugyan a Nicolae Ceaușescutól származó „vélekedések” a múlttól, de szemléletükben

Orbán Zsolt: Az első világháború a romániai történelemtankönyvekben

a tankönyvek megrekedtek az 1980-as évek nacionalista, a román történelem nagyságát bemutató, a főszereplőket dicsőítő, mítoszokat újra- és újrateremtő diskurzusok szintjén. A világháborút bemutató leckének – majdnem természetesen – *Háború Románia nemzeti újraegyesítéséért* a címe, ezzel is utalva egyrészt arra, hogy a románok lakta térségek mindig is egy nagy entitást képeztek, csak időnként idegen uralom elnyomása alá kerültek, másrészt az 1600-as Vitéz Mihály-féle „egyesítésre”.⁸² Miután megtudjuk, hogy a nemzeti érdek kinyilvánításának útját kiváló román diplomaták járták ki, még a háború előtti évek tárgyalásánál több ízben is olvashatunk az erdélyi állapotokról, ahol a románok „*intenzív elnemzetietlenítésnek*” voltak szenvedőalanyai. Ezzel indokolják Románia hadba lépését „...*hegyen túli testvéreik felszabadításáért*.”⁸³ Románia semlegességének kinyilvánítását, majd a semlegességéveit és a hadba lépés körülményeit is hosszasan tárgyalja a tankönyv. A hadtörténeti rész így indul: „*Elkezdődött tehát a háború Románia nemzeti újrakiegyesüléséért. Ezt tehát a nemzeti egység megvalósításáért vívták.*”⁸⁴ – írják kétszer is a szerzők.

A román állam nemzeti egységének megvalósítása című lecke csupán megismétli a már jól ismert toposzokat: „Erdély és Bukovina ősrégi románok lakta területek”, „a román nemzeti mozgalom erőteljes elfojtása” stb. Ebben a leckében már megjelenik az, hogy harcoltak román katonák az osztrák–magyar hadseregben, de úgy, hogy „...sok románt kényszerrel soroztak be”, sőt az is, hogy ezek közül sokan, akik orosz fogságba estek „önkéntes alakulatokba jelentkeztek, hogy a nemzeti egységet támogassák”.⁸⁵ Kihagyhatatlan a leckéből az is, hogy „Az egyesülést üdvözölték és elismerték az erdélyi nemzetiségek”,⁸⁶ ami már szándékos csúsztatás, sőt egyenesen hamisítás. Meg sem említik az 1918. december 22-én tartott kolozsvári népgyűlést, ahol az „egységes és csonkítatlan Magyarország” mellett állt ki a mintegy 40 000 fős tömeg. Szintén szándékos csúsztatással tálalják Románia 1919-es Magyarország elleni hadjáratát is. Úgy mutatják be a szerzők, hogy mivel „a magyar hatóságok nem ismerték el az egyesülést ...”, Kun Béla állandóan fenyegette az újraegyesült Romániát” és „a magyar hadsereg támadta a románokat”, ezért Románia az 1919-es hadjáratra kényszerült: „Egy offenzíva után Erdélyben és a Tiszán, 1919 augusztusában a román hadsereg legyőzte a magyar erőket és bevonult Budapestre.”⁸⁷ Semmilyen utalás nincs a Vix-jegyzékre, a demarkációs vonalakra, vagy arra, hogy az antant ellenezte Budapest elfoglalását, és még sorolhatnánk.

A leckékhez kapcsolódó források többsége objektív (Románia hadüzenete a Monarchiának, Besszarábia és Bukovina román képviselői szerveinek döntése az egyesülésekről, a Gyulafehérvári Nyilatkozat), de bekerült egy szöveg Lloyd George-tól is, amelyben a britminiszterelnök a román hadsereg hősiességét méltatja.

A néhány illusztráció minősége gyatra. Két térképet találhatunk a tárgyalt időszakból, az egyik Románia első világháborús szereplését ábrázolja, vonalazással jelölik a központi hatalmak által „*leigázott*” területet, és külön az 1918-as bukaresti béke értelmében „*elrabolt*” területet.⁸⁸ Ez a fogalomhasználat bármilyen tankönyvben megengedhetetlen.

A másik térkép az „*egységes román nemzetállam*” megteremtését ábrázolja. Különvonalazással ábrázolja a háború előtti és utáni állapotokat, de számos egyéb is felkerült a nehezen kivehető térképre: 1918. őszi parasztfelkelések, román katonai tanácsok székvárosai, tárgyalások és béketüntetések helyszínei, de olyan helyszínek is, ahol az osztrák–magyar seregben harcoló román katonák „*fellázadtak*”.

Amint láthattuk, a rendszerváltás előtt és közvetlen utána használt tankönyvek között lényeges különbség nincs. Az 1989 után közel egy évtizeden át használt tankönyv csupán a marxista fogalmiság egy részét cserélte ki, illetve már nem dicsőíti a szocializmus vívmányait, de a szenvedéssel és sikerekkel telített román történelmet egyféle hőseposzként tárgyalja, remélve, hogy ezáltal szolid nemzeti identitást biztosít a felnövekvő nemzedék számára.

Orbán Zsolt: Az első világháború a romániai történelemtankönyvekben

Véleményünk szerint a több száz oldalra ömlesztett, gyakorta kevésbé jelentős részleteket bemutató óriási lexikális ismeretanyag, a gyenge képi forrásanyag, a diákra szabott gondolkodtató és képességfejlesztő feladatok teljes hiánya épp az ellenkezőjét érte el, azaz a tanulók eltávolodását a történelem felfedezésétől.

Összegzés

A román történetírást számos mítosz szövi át, hasonlóan a legtöbb kelet-európai történetíráshoz. A mítoszok jelenthetik az egyik lehetőséget a nemzetek számára, hogy megteremtsék és meghatározzák létezésük alapjait, valamint erkölcsi- és értékrendszereiket. A mítosz olyan narratív formába öltött hiedelemcsoport, amelyet egy közösség magáról vall; nem történelmileg igazolt, tudományosan bizonyított tényekből áll össze, hanem elsősorban percepciókból, feltevésekből, ezért a legfontosabb nem is a történeti hűsége, hanem a tartalma és az elfogadottsága a közösségen belül.⁸⁹ A mítosz a „káoszból rendet teremt”, közösségi választóvonalakat alakít ki, így azok, akik nem részesei egy mítosznak, a közösség határain kívülre szorulnak; tehát a mítosz az önmeghatározás egyik hatékony eszköze, mivel akik elfogadják a mítoszba kódolt hiedelmeket, egyben a közösségi tagságot is vállalják: *„A mítosz különleges tulajdonságokkal ruházza fel a csoportot, szélesebb körben felismerhetővé teszi és választóvonalakat húz. Ezzel egy időben megtölti tartalommal a közösség önértékelését”.*⁹⁰

A román történelmi mítoszok egy része már a XIX. századi történészeknél felbukkan – mint az eredet, folytonosság, a kereszténység védőbástyája, nemzeti egység –, ezek tovább élnek egészen a kommunista hatalomátvételig, utána pedig új köntösben jelennek meg.⁹¹ Nem meglepetés, hogy a kommunista rendszer utolsó évében kiadott kötet számos mítoszt és sztereotípiát használ fel a vizsgált téma bemutatására: anakronisztikus dualista állam, elnyomott nép, katonai hősiesség, megérdemelt győzelem stb. A rendszerváltás után, ugyan csigalassúsággal, de a román történetírásban jelentős változások következtek be, főleg a külföldről hazatért, vagy az utóbbi két évtizedben külföldi iskolákat is megjárta történésznemzedék írásainak hatására. Sajnos az újraírt történelmi értelmezések vagy a legújabb kutatási eredmények csak lassan jelentek meg a történelemtankönyvekben, és még lassabban kerül(het)nek be a román köztudatba. Ezzel magyarázható az, hogy a valóságos toposszá merevedett történelmi sztereotípiák – pl. a népek börtönében elnyomott kis népek nemzeti mozgalma és szabadságvágya meghatározta a háború alakulását – tovább élnek. Természetesen nem egy nosztalgikus, romantikus képet várunk el az Osztrák–Magyar Monarchiáról, de mindenképpen sokkal egészségesebb lenne, ha bemutatnák a dualista állam fél évszázados fennállásának eredményeit is, és ha az egyébként tagadhatatlan magyar nacionalizmus mellett a párhuzamos nemzetépítésekről és szembenálló nemzeti érdekekről is többet megtudhatna a diák, hogy egy egészséges, objektív elemzést is el tudjon végezni. Ehhez fontos lenne, ha nemcsak a románok „évszázados” szenvedését és harcát illusztrálnák a használt szemelvények, hanem a „másik oldal” is képviseltetné magát. Egészséges megoldás a források kiválasztásánál az lenne, ha a dokumentumok típusai változatosak lennének, azaz helyes arányt keresnének a tankönyvek szerzői a szubjektív és az objektivitásra törekvő dokumentumok között,⁹² annak érdekében, hogy szövegkritikára, kontroverzív álláspontok ütköztetésére épített történelemoktatásról beszélhessünk. Azt látjuk a tanulmányozott tankönyvek esetében, hogy kevés forrást használnak, ezek nagyobb része objektív (pl. szerződések), a szubjektív források pedig elsősorban kortársak beszédeiből származnak. Ezáltal a történelemtanítás multiperspektívikus és kontroverzív jellege csak úgy tud megvalósulni, ha a tanár a tankönyvön túl más, változatos forrásanyagot is felhasznál a tanórán. A magyarság, a magyar állam csak elvéve jelenik meg a könyvekben, és akkor is

csak mint a kisebbségi problémákat megoldani nem képes, elnyomó hatalom. Ezzel a román tanulók számára az „idegen” történeti problémájának feldolgozása lehetetlen. Sem a román, sem a magyar diákok nem ismerik meg a „másik” történelmét. A román fiatal csak elvétve talál említéseket az országban élő nemzeti kisebbségek történetéről, kultúrájáról,⁹³ a magyar tanulóban pedig éppen ez szül(het) ellenérzéseket a többségi közösség történelmének tanulmányozása során. Pedig a történelem oktatásának ez lenne az egyik kiemelt célja: az identitások, csoporttudatok szétrombolása nélkül, olyan kontroverz szemléletű megközelítések, kritikus reflexiók, összehasonlítások lehetőségének megteremtése, amely a megértést, elfogadást elősegít(het)i.⁹⁴ A fiatalok értékrendjét és mindennapi attitűdjeit döntően befolyásolná, ha a több-perspektívájú megközelítésre tevődne a hangsúly.⁹⁵

Pozitívumként kiemelhető, hogy a rendszerváltás előtti torz és monolitikus történelemszemléletet lassan felváltotta egy sokkalta színesebb, az alternatív tankönyvek már eltérő nézeteket, megközelítéseket is közvetítenek. Szintén pozitívum az is, hogy az erőteljesen nemzetközpontú történelemszemléletet felváltotta egy európaibb vagy globálisabb szemlélet. Jelentős változás következett be tartalmi téren is, ugyanis drasztikusan csökkent a megtanítandó lexikális ismeretek mennyisége. Valamelyest teret kapott a készségfejlesztés, a forráselemzés vagy a kutatás módszere is.⁹⁶ Ugyanakkor a nyomdai kivitelezésben nem észlelhető minőségi változás. A tanulmányozott tankönyvek többsége csupán néhány színt használ a képi anyag megjelenítésére, az illusztrációk, fotók, térképek elég nagy része kisméretű, nehezen használható. Pedig közismert, hogy egy tankönyv vonzóvá tételében a képanyag kiválogatása, pedagógiai célja és megjelenítése mind meghatározó fontosságú.⁹⁷

Összességében elmondhatjuk, hogy a Romániában használt történelemtankönyvek még nem tudták teljesen „levetkőzni” a nemzeti diskurzusra és ideológiára épített szemléletet, úgy tűnik, hogy a legtöbb tankönyvszerző idegenkedik a nemzeti múltban fellelhető hibák felelősségteljes bemutatásától, az egészséges szembenézéstől, és tovább éltet néhány bevett, kritikuson sosem megközelített álláspontot, amely az „igazi hazafias” neveléshez szükséges. Pedig egy globalizálódó Európában a nemzeti, társadalmi koherencia megteremtéséhez ez is fontos lépés lehetne.

IRODALOM

- CONSTANTINIU, Florin – COJESCU, Norocica-Maria – MAMINA, Alexandru (2000): *Történelem. Tankönyv a VII. osztály számára*. Fordította: Palkó Attila. Corint, Bukarest.
- OANE, Sorin – OCHESCU, Maria (2011): *A románok történelme. Tankönyv a VIII. osztály számára*. Fordította: Nagy Andrea, Nagy Gabriella és dr. Váradi Éva-Andrea. Didactică și Pedagogică, Bukarest.
- GIURESCU, Dinu C. (koord.) – BUDICI, Anișoara – STĂNESCU, Mircea – ȚIGĂU, Dragoș (2005): *Történelem. Tankönyv a X. osztály számára*. Fordította: Bartha Zoltán, Józsa István. Editura Sigma, Bukarest.
- ADĂSCĂLIȚEI, Felicia – BRATU, Alina – LIGA, Adrian – LAZĂR, Liviu – LUPU, Viorel (2009): *Történelem. Tankönyv a XI. osztály számára*. Fordította: László László. Corvin, Déva.
- BARNEA, Alexandru (szakirányító) – MANEA, Vasile Aurel – PALADE, Eugen – TEODORESCU, Bogdan (2012): *Történelem. Tankönyv a XII. osztály számára*. Fordította: László László, Orbán Zsolt. Corint, Bukarest.

Orbán Zsolt: Az első világháború a romániai történelemtankönyvekben

- LÁSZLÓ László – VINCZE Zoltán (1999): *A romániai magyar nemzeti kisebbség történelme és hagyományai*. Stúdium, Kolozsvár.
- HUREZEANU, Elisabeta – SMARANDACHE, Gheorghe – TOTU, Maria (1989): *Istoria modernă a României*. Editura Didactică și Pedagogică, București.
- MANEA, Mihai – TEODORESCU, Bogdan (1992): *Istoria românilor. Epoca modernă și contemporană. Manual pentru clasa a XII-a*. Editura Didactică și Pedagogică, București.

JEGYZETEK

- ¹ A tanulmány megjelent: *Az első világháború a szomszédos országok és hazánk történelem-tankönyveiben*. Szerk.: PEREGI Tamás. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 2015. 47–73.
- ² MITU, Sorin (koord.) – COPOERU, Lucia – PECICAN, Ovidiu – ȚĂRĂU, Virgiliu – ȚIRĂU, Liviu (1999): *Istorie. Manual pentru clasa a XII-a*. Sigma, București. – A tankönyv piacra kerülését természetesen tanügyminiszeri rendelet hagyta jóvá, a viták következtében 2001-ben visszavonták.
- ³ Lásd az egyetlen, ma is érvényben lévő tankönyvet: LÁSZLÓ László – VINCZE Zoltán (1999): *A romániai magyar nemzeti kisebbség történelme és hagyományai*. Stúdium, Kolozsvár.
- ⁴ <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=234237> (Utolsó megtekintés: 2014. december 18.)
- ⁵ Szándékosan nem írtuk oda, hogy Románia történelméből, mivel integrált történelem program van érvényben, ezért a tantárgy hivatalos megnevezése *Történelem*, de a tárgyalt témák 70-75 százaléka a románok történelmével foglalkozik.
- ⁶ CONSTANTINIU, Florin – COJESCU, Norocica-Maria – MAMINA, Alexandru (2000): *Történelem. Tankönyv a VII. osztály számára*. Fordította: Palkó Attila. Corint, Bukarest.
- ⁷ Uo. 30.
- ⁸ Uo. 32.
- ⁹ Felső-Magyarország is pontatlan lenne, hiszen köztudottan egyes mai magyarországi részek is beletartoztak, illetve egyes mai szlovákiai területek nem. Természetesen mindegyik kifejezés tartalmát hosszasan lehetne elemezni, de ez nem a jelen írás célja.
- ¹⁰ Uo. 32.
- ¹¹ Uo. 54.
- ¹² Uo. 55.
- ¹³ Uo. 58.
- ¹⁴ Uo. 58.
- ¹⁵ Uo. 60.
- ¹⁶ OANE, Sorin – OCHESCU, Maria (2011): *A románok történelme. Tankönyv a VIII. osztály számára*. Fordította: Nagy Andrea, Nagy Gabriella és dr. Váradi Éva-Andrea. Didactică și Pedagogică, Bukarest.
- ¹⁷ Uo. 120.
- ¹⁸ Uo. 120.
- ¹⁹ Uo. 142.
- ²⁰ OANE – OCHESCU (2011) 142. Az érvényben lévő szabályok szerint a 8. és 12. osztályok számára magyar nyelvre fordított történelem- és földrajztankönyvekben a személy- és helységnevek kötelezően meg kell, hogy jelenjenek zárójelben román nyelven is.
- ²¹ Uo. Egyébként a tankönyvfordítók használhatták volna Barabás József fordítását: „Közép-Európa népiségi viszonyai kétségtelenül nem teszik lehetővé, hogy a politikai határok teljes hosszukban egybeessenek az etnikai határokkal... Egy – akár ezeréves – állam fönmaradását semmi nem indokolja, ha története a határain belül élő népeknek egy uralomra törő kisebbség által megvalósított, hosszan tartó elnyomásának a története.” Lásd: *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről. „Trianon”, 1920–1921*. Összeállította és sajtó alá rendezte: Ádám Magda – Ormos Mária. Fordította: Barabás József. Budapest, 2004. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/francia-diplomaciai-2/ch02s09.html> (Utolsó megtekintés: 2014. július 16.)
- ²² GIURESCU, Dinu C. (koord.) – BUDICI, Anișoara – STĂNESCU, Mircea – ȚIGĂU, Dragoș (2005): *Történelem. Tankönyv a X. osztály számára*. Fordította: Bartha Zoltán és Józsa István. Editura Sigma, Bukarest.

²³ Uo. 69–76.

²⁴ Uo. 60.

²⁵ Uo. 72.

²⁶ Uo. 72.

²⁷ Uo. 74.

²⁸ ADĂSCĂLIȚEI, Felicia – BRATU, Alina – LIGA, Adrian – LAZĂR, Liviu – LUPU, Viorel (2009): *Történelem. Tankönyv a XI. osztály számára*. Fordította: László László. Corvin, Déva.

²⁹ Uo. 7.

³⁰ Uo. 7.

³¹ Uo. 22.

³² Uo. 23.

³³ A számos feltétel egyike a tartomány autonómiájának megtartása volt, saját, demokratikusan választott országgyűléssel. Ezt a feltételt már 1918 novemberében feladta a besszarábiai országgyűlés, oly módon, hogy a 125 képviselőből csupán 44 volt jelen, és ők mindnyájan a feltételek nélküli unió mellett voksoltak, majd feloszlatták a gyűlést.

³⁴ Az 1910-es osztrák népszámlálási adatok szerint a lakosság 38,8 százaléka volt rutén (ukrán) és 34,8 százaléka volt román. A tartomány északi részében volt jelentős ukrán többség, míg a déli részében román.

³⁵ 1917-ben alakult meg az Ukrán Népköztársaság, előbb Oroszország részeként, majd független államként.

³⁶ ADĂSCĂLIȚEI – BRATU – LIGA – LAZĂR – LUPU (2009) 78.

³⁷ Uo. 103.

³⁸ BARNEA, Alexandru (szakirányító) – MANEA, Vasile Aurel – PALADE, Eugen – TEODORESCU, Bogdan (2012): *Történelem. Tankönyv a XII. osztály számára*. Fordította: László László, Orbán Zsolt. Corint, Bukarest.

³⁹ Uo. 32.

⁴⁰ Uo. 96-97.

⁴¹ Uo. 68.

⁴² Uo. 97.

⁴³ Uo. 68.

⁴⁴ Uo. 38.

⁴⁵ Uo. 76.

⁴⁶ Uo. 69.

⁴⁷ CONSTANTINIU – COJESCU – MAMINA (2000) 56.

⁴⁸ Lásd csak a következő alapl műveket: CLARK, Christopher (2012): *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914*. Allen Lane, London; GILBERT, Martin (1994): *The First World War. A Complete History*. Henry Holt and Company, London; KEEGAN, John (1999): *The First World War*. Knopf, New York. (Magyar nyelven: *Az első világháború*. Európa, Budapest, 2010.); STRACHAN, Hew (2001): *The First World War. Volume I.: To Arms*. Oxford University Press, Oxford; WINTER, Jay – BAGGETT, Blaine (1996): *The First World War and the Shaping of the 20th century*. Penguin Studio, New York and London.

⁴⁹ CONSTANTINIU – COJESCU – MAMINA (2000) 58.

⁵⁰ Uo. 60.

⁵¹ Uo. 61.

⁵² OANE – OCHESCU (2011) 118–120.

⁵³ ADĂSCĂLIȚEI – BRATU – LIGA – LAZĂR – LUPU (2009) 100.

⁵⁴ Uo. 6.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ BARNEA – MANEA – PALADE – TEODORESCU (2012) 98.

⁵⁷ CONSTANTINIU – COJESCU – MAMINA (2000) 62.

⁵⁸ Uo. 56.

⁵⁹ *Barbu Ștefănescu Delavrancea* (1858–1918) író, publicista, politikus, a román nemzeti irodalom és mozgalom meghatározó személyisége.

⁶⁰ OANE – OCHESCU (2011) 119.

⁶¹ Uo.

⁶² *Ion Rațiu* (1828–1902) erdélyi román ügyvéd, politikus, a Román Nemzeti Párt egyik alapítója, majd elnöke, az 1892. évi román memorandum egyik szerzője.

⁶³ GIURESCU – BUDICI – STĂNESCU – ȚIGĂU (2005) 61.

⁶⁴ *Alexandru Vaida-Voevod* (1872–1950) erdélyi román politikus, az erdélyi Román Nemzeti Párt tagja, több ízben képviselő a magyar országgyűlésben, Erdély Romániához csatolását támogatta.

⁶⁵ BARNEA – MANEA – PALADE – TEODORESCU (2012) 69.

- ⁶⁶ Cernăuți 1849–1918 között Bukovina osztrák koronataromány központja, ma Csernyivci terület székhelye Ukrajnában. Magyar neve Csernyivci, németül Czernowitz.
- ⁶⁷ Ebből kettő teljesen használhatatlan, csak illusztrációként szerepelnek. Az egyik *Battista Agrese* (helyesen Agnese!) genovai térképész 1542-es atlaszából a Fekete-tenger ábrázolása, olvashatatlan feliratokkal. A másik *Dimitrie Cantemir* moldvai tudós és fejedelem Moldva-ábrázolása, szintén kivehetetlen feliratokkal.
- ⁶⁸ LÁSZLÓ – VINCZE (1999)
- ⁶⁹ Uo. 136-137.
- ⁷⁰ Mindkettő: uo. 146.
- ⁷¹ Uo. 148.
- ⁷² Uo. 149.
- ⁷³ Uo. 151.
- ⁷⁴ HUREZEANU, Elisabeta – SMARANDACHE, Gheorghe – TOTU, Maria (1989): *Istoria modernă a României*. Didactică și Pedagogică, București.
- ⁷⁵ Uo. 143.
- ⁷⁶ Uo. 152–154.
- ⁷⁷ Uo. 159.
- ⁷⁸ Uo. 162–163.
- ⁷⁹ Uo. 165.
- ⁸⁰ Uo. 167.
- ⁸¹ MANEA, Mihai – TEODORESCU, Bogdan (1992): *Istoria românilor. Epoca modernă și contemporană. Manual pentru clasa a XII-a*. Editura Didactică și Pedagogică, R. A., București.
- ⁸² Vitéz Mihály (1558-1601) Havasalföld fejedelme a tizenöt éves háború során 1559 novemberében megszerezte Erdély, 1600 májusában pedig Moldva fejedelmi címét. Néhány hónapig így mindhárom „román fejedelemség” uralkodója volt, a román nacionalista történetírás ezt nevezi „Románia első egyesítésének”.
- ⁸³ Uo. 178–179.
- ⁸⁴ Uo. 184.
- ⁸⁵ Uo. 196–197.
- ⁸⁶ Uo. 199.
- ⁸⁷ Uo. 199–200.
- ⁸⁸ Uo. 181.
- ⁸⁹ SCHÖPFLIN György (2003): *A modern nemzet*. Attraktor, Máriabesnyő – Gödöllő, 68-69.
- ⁹⁰ Uo. 72.
- ⁹¹ A román történelmi mítoszokról lásd: BOIA, Lucian (1995): *Miturile comunismului românesc*. Editura Universității din București, București.; BOIA, Lucian (1999): *Történelem és mítosz a román köztudatban*. Kriterion, Bukarest-Kolozsvár; VERDERY, Katherine (1991): *National Ideology Under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*. University of California Press, Berkeley and Los Angeles.
- ⁹² Erről bővebben: FEDERMAYER Katalin (2004): A dokumentumelemzés haszna és csapdái a történelemtanításban. *Új Pedagógiai Szemle*, 54. évf. 11. sz. 13–30.
- ⁹³ Általában csak egy-két említés szerepel: a székelyek és szászok erdélyi letelepítése, néhány diplomáciai kapcsolat a középkor folyamán, illetve az idegen uralom alatt élő románok harca a nemzeti jogokért. A romániai zsidó, örmény, cigány, ukrán, bolgár, török vagy sok más etnikai közösség általában meg sincs említve, annak ellenére, hogy az 1930-as román népszámlálás adatai szerint a népesség csak 71,9 százaléka vallotta magát románnak.
- ⁹⁴ A témáról bővebben lásd: DÁRDAI Ágnes: Történelemdidaktika és a kontroverzív történelemtanítás. In: NAGY Péter Tibor – VARGYAI Gyula (Szerk.) (2002): *Történelem. Tanítás. Módszertan: Tanulmányok a 75 éves Szabolcs Ottó tiszteletére*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. Budapest, 2002, 34–43.; KELLER Márkus (2005): A megértés lehetősége – az összehasonlító történetírás hasznáról. In: *Aetas*, 20. évf. 4. sz. 102–111.; TOMKA Béla (2004): Az összehasonlító történetírásról. *Tanulságok a magyar történetírás számára*. *Magyar Tudomány*, 49. (111.) köt. 7. sz. 732–742. ORBÁN Zsolt (2010): Iskola a jövőben. Gondolatok a nemzeti identitás, etnicitás, nacionalizmus és a multikulturális nevelés margójára. In: *Márton Áron Gimnázium. Tovább a hajóval. A névadás 20. évfordulója*. Csikszereda, 147–174.
- ⁹⁵ BORN, Dominique (2011): A tankönyvek mint a nemzetközi egyetértést szolgáló oktatási eszközök. *Történelemtanítás*, XLVI. (Új folyam II.) évf. 2. sz. (hivatkozási azonosító: 02-02-10) <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2011/06/dominique-born-a-tankonyvek-mint-a-nemzetkozi-egyeterest-szolgalo-oktatasi-eszkozok-02-02-10/> (Utolsó megtekintés: 2014. július 16.)
- ⁹⁶ Mindezek a jelenségek hasonlóak egész Közép-Kelet-Európában. Jó elemzést ad a helyzetről JAKAB György (2006): A történelemtanár dilemmái (Műveltség és/vagy szakértelem és/vagy kompetencia). *Új Pedagógiai Szemle*, 56. évf. 10. sz. 3–21.

⁹⁷ Bővebben lásd: KOJANITZ László (2004): *A tankönyvek használhatóságát meghatározó minőségi összetevők elemzése és összehasonlítása*. 22–36.
http://www.okm.gov.hu/letolt/kozokt/tankonyvkutatasok/cd1_kojanitz/vizsgalat_eredmenyeinek_bemutatasa.pdf
(Utolsó megtekintés:: 2014. július 16.)